

maximumot kell adnia kinek-kinek a maga képességei és a lehetőségek szerint, és a maximumot kell kívánnia figyelembe véve a tanuló adottságait és körülményeit. E kívánalomnak azonban csak akkor tudunk eleget tenni, ha az iskolai makroklima, azaz az iskolában érvényesülő közszellem ezt támogatja, s ha az egyes osztályokban tanítók között e tekintetben is teljes az egyetértés.

Gyermekeink jövője, azaz társadalmunk jövője az iskola falain túl munkálkodó tényezők közül elsősorban a szülői ház és az iskola kapcsolatától függ. Igen nagy tapasztalati anyagból vonom le a következő „parancsolatokat”:

1. meg kell ismerni a szülői házat, tanítványaink otthonát még akkor is, ha e tevékenységünk nem talál vagy nem talál egyenlő intenzitású viszonzásra. Tudnunk kell a szülők nevelési elveiről és gyakorlatáról.

2. Az iskolának kell irányítania, nevelnie, fejlesztenie a szülők pedagógiai készségét, a biológiai szülőtől a pedagógiai szülő irányban.

3. A közélet megismertetése, a pályairányítás megkönnyítése céljából igénybe kell venni a szülői házban rejlő lehetőségeket.

4. Be kell vonni a szülői házat az iskolán belüli megmozdulásokba (ünnepélyek stb.) s az iskolán kívüli munka megszervezésébe (társadalmi munka stb.).

Kottay Ferenc

SCHVARCZ GYULA KÖZOKTATÁSÜGYI STATISZTIKAI TEVÉKENYSÉGE

1.

Az abszolutizmus és dualizmus művelődéspolitikájának egyik jelentős és színes egyénisége volt *Schvarcz Gyula* (1838–1900). Azzá teszik a maga idejében haladónak ítélt oktatás- és művelődéspolitikai állásfoglalásai, az átlagon messze felülemelkedő, sokoldalú, európai távlatú tudományos munkássága, humanista eszményei, bátor, szókimondó bírálati, reformeszméi és közéleti szerepe egyaránt.

Méltatói között ott vannak neveléstörténészeink. Így *Köte Sándor* szerint „... munkásságát a polgári történetírás nem méltányolta. Ez érthető is, mert javaslaataiból Táncsics és Tavasi szelleme sugárzik. Mindenképpen kiemelkedő alakja a közoktatásügy átalakításáért folyó küzdelemnek”.¹ *Ladányi Andor* „a magyar liberalizmus, a szabad versenyen alapuló kapitalizmus korának leghaladóbb kultúrpolitikusa” minősítéssel méltatja.² A szigorú ítéletű *Nagy László* már a századfordulón így minősítette *Schvarcz Gyula* nagyszabású reform-művét, melynek címe „A közoktatásügyi reform mint

¹ *Köte Sándor*: Közoktatás és pedagógia az abszolutizmus és a dualizmus korában (1849–1918). Bp. 1975. 28.

² *Ladányi Andor*: A Tanácsköztársaság felsőoktatási politikája. „A szent, a várt Szélvész. Tanulmányok a Tanácsköztársaság közoktatásügyéről” c. kötetben. Bp. 1970. 96.

politikai szükséglet Magyarországon”: „Közoktatásunk történetében örökké tartó emléket állított magának. Ez a legnagyobb, legbecesebb, legtartalmasabb kultúrpolitikai mű irodalmunkban. Méltó alkotása egy nagy szellemnek.”³ *Ravasz* János mutat viszont rá arra, hogy *Schvarcz* a pozitív említések ellenére sem kapta meg mindmáig az őt megillető értékelést és elemzést. Az újabb magyar neveléstörténeti irodalom előbb-utóbb fel kell, hogy dolgozza *Schvarcz* egész munkásságát: „Igen hasznos volna, ha a tevékeny életével egybeeső korszak kutatói fokozottan figyelembe vennék művelődési szempontú, sokszor oly plasztikus társadalombrázolását, mindig élesen boncoló társadalomkritikáját. . . Ha megtörténnék egész életművének, főleg a »művelődési demokrácia« koncepciójának történeti elemzése, akkor pedagógiánk »honnon-hová« kérdéseire teljesebb, mélyebb választ adhatnánk.”⁴ Reméljük, hogy mielőbb olvashatjuk majd e kiterjedt életmű alapos, átfogó marxista értékelését.

Jelentőségére és sokoldalúságára csak egészen vázlatosan utalunk itt annak megemlégtetésével, hogy 24 éves korára a régi görögség geológiai tudományáról írt műve alapján a londoni Geológiai Társaság választja tagjául, 26. évében, 1864-ben pedig a Magyar Tudományos Akadémia természettudományi osztályának tagja lett. Ókori történelemszakként főműve a 749 lapra terjedő, több kiadást megért német nyelvű könyve az athéni demokráciáról, melyet korabeli bírálói Taine-nek a francia forradalomról írt műveivel vetettek össze.⁵ Széles körű művelődéspolitikai munkásságát az 1860-as években bontakoztatta ki.⁶ „Reformkoncepcióját világosan kitűzött cél szolgálatába állította: az 1865-el kezdődő válságos, de reményteljes években kiküzdeni a független polgári demokratikus államot és abban a demokratikus és korszerű közművelődés megvalósítását.”⁷ Programjának kidolgozásához nagy eszmei és erkölcsi segítséget kapott *Kossuth* Lajostól, aki 1868 március 3-án *Schvarcz*hoz intézett levelében kétségbeejtőnek minősítette a magyar köznevelés akkori helyzetét, mert az a kiegyezés megalkuvó politikája következményeképpen nem képviselheti igazi nemzeti érdekeinket. „Csak az állam által fenntartott tanodák felelnek meg a sokoldalú haladási igényeknek.”⁸ Megjegyzendő, hogy noha *Schvarcz*ot a dualizmus és az új államberendezkedés, a kiegyezés kérdéseiben gyökeres elvi különbségek választották el *Eötvös* Józseftől, ennek 48-as közoktatásügyi reformtörekvéseit magasra értékeltte.⁹ *Schvarcz* *Eötvös* második minisztersége idején szemben állott nemcsak a dualizmussal, de a népoktatási törvény fontos részletintézkedéseivel is.

Az alábbiakban *Schvarcz* Gyula munkásságának egy eddig alig vizsgált területére szeretnénk a figyelmet ráirányítani: úttörő szerepére a magyar közoktatásügyi statisztika fontosságának hangsúlyozásában és propagálásában.

³ *Nagy* László: *Schvarcz* Gyula mint kultúrpolitikus. Bp. 1902. 75.; *Schvarcz* Gyula: A közoktatásügyi reform mint politikai szükséglet Magyarországon. Pest 1869. 530.

⁴ *Ravasz* János: Néhány adalék a magyar nevelésügyi historiográfiájához. A „Neveléstörténet és szocialista pedagógia” c. kötetben. Bp. 1969. 102–110. Ld. még *Magyar Pedagógiai Lexikon*. I–II. Bp. 1933–1934. 493., 963.; *Bereczki–Kömlösi–Nagy*: Neveléstörténet. Bp. 1975. 390.

⁵ *N. Schrottenthal*: Tanulmány Hyppolite Taine és *Schvarcz* Gyula munkásságáról. Németből fordította *Várad* Antal. Bp. 1889. 16.; *Hornvánszky* Gyula: *Schvarcz* Gyula emlékezete. Bp. 1917. 78.; *Sőtér* István: A sas és a serleg. Bp. 1975. 39–60.

⁶ *Köte* i. m. 28. – Ld. még *Schvarcz* Gyula: Alkotmányosság és közoktatásügy. Pest 1865. 4., 50.; *Schvarcz* Gyula: Két röpirat a közoktatásügy körül. Pest 1866. 39., 4.

⁷ *Ravasz* i. m. 108.

⁸ *Köte* i. m. 28., *Bereczki–Kömlösi–Nagy* i. m. 154.; *Kossuth* Lajos iratai. VIII. Bp. 19., 162.

⁹ *Ravasz* i. m. 109.

A hazai közoktatásügyi statisztikai adatgyűjtés hőskora viszontagságos kezdetek homályában vész el. E homályban az 1860. év körül kezdett csak némi derengés mutatkozni, és körülbelül egy évtized kellett még a közoktatásügyi statisztika jelentőségének felismeréséhez és kibontakoztatásához. *Schvarcz* Gyula imponálóan széles körű és nagy terjedelmű tudományos munkásságán belül éppen ezen a területen is különösen jelentős, de a maga idejében csak kevésbé méltányolt, a pedagógiai köztudatban eléggé visszhang nélkül maradt, hálátlan és úttörő tevékenységet fejtett ki. Működésének ismertetői itt-ott futólag megemlítik ugyan *Schvarcz* ilyen irányú munkásságát is, de az alábbiakban bemutatandó részletesebb ismertetése véleményünk szerint mindenképpen érdemes.

Ravasz János említi, hogy *Schvarcz* műveiben jelentős mennyiségű hivatalos kiadványi anyagot ismert és használt fel, feltehetően egyéni gyűjtései útján, hiszen „a hivatalos tanügyi statisztikai szolgálat akkoriban még teljesen dezorganizált állapotban volt”. „Hasznos lenne, ha tekintetbe vennénk (*Schvarcz*nak) a hazai tanügyi statisztika terén végzett úttörő és egyedülálló munkáját.”¹⁰ Idézi *Schvarcz*nek magának rezignált panaszát: „... államférfiaink elutasítják maguktól a közoktatásügyi statisztikát, mint fölösleges és költséges bürokráciai szörszálhasogatást”.¹¹ *Köte* Sándor méltánylóan jegyzi meg, hogy *Schvarcz* műveiben a statisztikának különös jelentőséget tulajdonít, és nemcsak a statisztikai adatgyűjtés fontosságára hívja fel a figyelmet, de részletes útmutatásokat is ad a köznevelésre vonatkozó statisztikai adatok gyűjtésére.¹² *Nagy* László utal idézett elemzésében rá, hogy *Schvarcz* már az „*Új. Korszak*” című folyóiratában, de 1866-ban írt „*Két röpirat*” című művében is ismételtelen sürgeti a közoktatásügyi statisztikai adatok gyűjtését.¹³

A helyzetet még az eddigieknél is jobban illusztrálja *Schvarcz* Gyula panaszos hangú részletezése „*A közoktatásügyi reform mint politikai szükséglet Magyarországon*” című művében; „E mű szerzője 1866-ban részletes elemi oktatásügyi statisztika gyűjtését kezdte meg a felsőmagyarországi megyékben, a kassai kereskedelmi és iparkamara szíves segítségével. Öt megye statisztikája el is készült. Midőn szerző 1867. június 2-án az Országos Köznevelési Egyesületet alapította, kiválóan a hazai közoktatásügy kellő részletességű és hiteles egybeállítását tartotta szem előtt. Lehet: ha a törvény támogatni fogja ezen egyesületet, pár év alatt sikerülend egész Magyarország elemi és egyéb tanodáinak sociologiailag is részletesen méltatott statisztikáját egybehozni. Az egyesületnek azonban éppen azok gördítettek leginkább akadályokat elébe, akiknek leginkább kellett volna azt támogatniok. Példa erre azon ministeri leírat, mely első ízben a concessiot megtagadta. Hát a kereskedelmi ministerium kebelében szervezett statistikai bureau mikor fogja már megkezdeni a közoktatásügyi adatok gyűjtését?”¹⁴

¹⁰ Uo. 110.

¹¹ Uo. 127.

¹² *Köte* i. m. 29.

¹³ *Nagy* László i. m. 11., és 6. sz. jegyzet.

¹⁴ *Schvarcz*: *A közoktatásügyi reform*, 508.

Schvarcz Gyula a fentiekén túl két külön munkát is szentelt a közoktatásügyi statisztika kérdéseinek. Ezekben részletesen is kifejtette harcias álláspontját, elégedetlenségét a közoktatásügyi statisztika ügyének akkori megoldatlansága, hiányosságai miatt, kitért a kérdés történeti alakulására, valamint az addigi hivatalos és egyéni gyűjtések ismertetésére, bírálatára is.

A jelzett két könyv közül az első a jelentősebb, gazdagabb tartalmú, címe „*Hogyan vezessük jövőre a hazai közoktatásügy statisztikáját?*” (A címben a „jövőre” szó nyilván „ezután”, „a jövőben” értelemben szerepel, nem pedig „a jövő évben”).¹⁵ Az „Elvbarátainak!” ajánlott művet egy Pesten, 1866. július 9-én keltezett „Bevezetés” kezdi. Ebben munkájának céljait fejt ki, és ismételten hangsúlyozza az oktatásügyi statisztika, a részletes, pontos adatgyűjtés, majd ezen túlmenően az adatok elemzésének fontosságát, magasabb szempontokból történő hasznosságát.

Idevágó gondolatait a legjobban saját szavai, az alábbi hosszabb, de lényeges idézet illusztrálják: „Bármily alakú legyen is azon reformterv, melyet hazánkban egy vagy más oldalról legközelebbi alkalommal a közoktatás terén foganatba venni szeretnének, annyi tagadhatatlan, miszerént részletes és pontos statistikára bármiféle tervnek is különbség nélkül szüksége van. Azért bocsátom közre ezen kísérletet, 1) hogy lehető legmegbízhatóbb átnézetet nyújthassak hazai közoktatásügyi működő erőinkről és eszközeinkről, 2) hogy megfelelhessenek azoknak, akik fölöslegeseknek látnak már meglévő adataink mellett minden újabb statisztikai erőmegfeszítést, kielégítőnek találván az eddigi adatokat, s végre 3) azért, hogy kész adatgyűjtő rovatfővel láthassam el mindazokat, akik ezentúl hazai közoktatásügyi statistikánk kellő kibúvárlására magasabb nézőpontokból óhajtanak vállalkozni. Meg vagyok győződve, hogy előkészítem a jelen lázas napjaiban sem fölösleges és hogy ezen túl majd a mi államférfiaink is több gondot fognak fordítani a népnevelésre.”¹⁶

A könyv tulajdonképpen két fő részre oszlik: az első az addig összegyűjtött statisztikai adatok segítségével összeállított, átfogó képet próbálja megadni a magyar közoktatásügy egészéről, a második pedig kritikai értékelés az akkori közoktatásügyi statisztika helyzetéről, hiányairól és a jövőre nézve szükségesnek tartott módszerekről.

Az *első rész* pontos címe: „Azon végleges eredmények, melyeket meglévő adataink segítségével a hazai oktatásügy terén jelenleg elérhetni.” (I–XXII. lapon). — Az adatok az 1864/65. iskolai évre vonatkoznak és részben a császári hivatalos statisztika táblázatai, részben a szerző személyes, saját gyűjtései alapján kerültek egybe.

Az I–XIII. lapokon a *népiskolák* számát, a tanulók, a tanítók, a tanítóképző intézetek, a fizetések adatait olvashatjuk. Már itt rámutat *Schvarcz* a sajnálatos bizonytalanságokra, hiányokra és mértéktartó, de keserű megállapításokat tesz, egyébként teljesen jogosan. „Sem az 1848 előtti kormányoktól, sem az 1848-i felelős magyar ministerium első közoktatásügyi ministerétől, b. Eötvöstől hazánk összes közoktatásügyi statistikájának rendszeres, kellőleg pontos és részletezett hivatalos kimutatásait nem bírjuk. A Bach-rendszer által törvénytelen célok elérésére megkísérlett statisztikai munkálatokat az 1861-ben felülkerekedett ó-conservatív visszahatás állambölcsésége félbehagyta. Budán még a statisztikai hivatal is felfüggesztetett. A műveltebb szerbek és románok is jobban ismerik hazájuk oktatási állapotait, mint ez nálunk Magyarországon lehetséges. — Azt, amit a tevőleges nagyobb mozzana-

¹⁵ *Schvarcz* Gyula: *Hogyan vezessük jövőre a hazai közoktatásügy statisztikáját?* Pest 1866.

¹⁶ Uo. 12.

tokat illetőleg eddigelé e felszólalás írójának kipuhatolnia és összeállítania sikerült, a következőkben foglalhatni össze.”¹⁷ – „A magyar birodalom öszves 6–12 éves tanköteles gyermekeinek számát s elemi tanulóinak számát megmondanunk csak megközelítő valószínűséggel lehet.”¹⁸

1866-ban a ténylegesen iskolába járó tankötelesek számarányát *Schvarcz* – gyűjtési adatai és becslései alapján – az összes tankötelesek 48,5%-ában határozza meg. A lesújtó adat ezek szerint az, hogy 51,5% viszont egyáltalán nem jár iskolába. Hivatkozik itt *Schvarcz* arra, hogy ez jóval több a hivatalos statisztika 27%-os „rózsaszínű adatá”-nál: „a hivatalos császári és királyi statisztikai hivatal táblázatai főnnebb kimondott nézetünket elemi *iskolázásunk nyomoráról* meg nem változtatják”.¹⁹

Az iskolák száma 1858-ban a hivatalos statisztika szerint 14 078, 1851-ben viszont, amikor az osztrák közoktatásügyi minisztérium átvette az irányítást, számuk 10 528 volt; nehezen hihető, *Schvarcz* következtetése szerint, hogy a Bach-rendszer néhány év alatt 4000 új iskolát alapított volna! Egy másik korabeli gyűjtés (Konek) szerint az iskolák száma 12 554, azaz máris három szám hitelességének kombinációja szükséges olyan alapvető kérdésben, mint az elemi iskolák száma. A nemzetiségi megoszlást pedig egyáltalán nem lehet kimutatni. Az 1857. évi népszámlálás idején a községek száma összesen 17 687 volt, e szerint pedig több ezer községnek egyáltalán nem volt semmiféle elemi iskolája sem.

Az elemi iskolai tanítók száma 20 582. 1859-ben 33 tanítóképezde volt 950–1050 tanítójelölttel és 1 tanítónőképezde Pesten. („A közoktatási nyomor nőnevelésünkben érte el egyáltalán legmagasabb fokát.”)²⁰

Lehangoló tájékoztatást kapunk a tanítói fizetésekről is. Ez államilag 200 új forintban nyert megállapítást és a hivatalos statisztika szerint átlag 90–250 Ft között ingadozott. *Schvarcz* viszont ezt mondja: „az átlagos középsszám *ténylegesen* alig több, mint 60 új forint, nagyra menvén azok száma, kik 40, 30, 20, 10 forintokkal kényteleníttetnek beérni, sőt több, mint 100 tanító fizetést egyáltalán nem is kap!”²¹

A XIV–XVIII. oldalakon a *középfokú oktatás*, a „másodlagos tanfolyamok” adatait kapjuk: ilyenek az intézetek száma, területi megoszlásuk, tanulók összes száma, vallási és nemzetiségi megoszlásuk, az érettségi vizsgák, az ösztöndíjak; mindezek a gimnáziumok vonatkozásában, végül a reáliskolák hasonló adatai. A megadott adatok itt sem nyújtanak több és biztosabb tájékoztatást, mint az elemi iskoláknál.

Az 1864/65. tanévben 167 *gimnázium* volt Magyarországon kerek számban 30 000 tanulóval, ezeken kívül 29 reáliskola 2817 tanulóval. A hivatalos statisztika viszont csak 126 gimnáziumot tüntetett fel. *Schvarcz* megjegyzi, hogy „nekem úgy kellett nagy ügyel-bajjal a hivatalosan mellőzött 41 gimnáziumot öszvebongészgetnem, a szó szoros értelmében felfedeznem”.²²

A gimnáziumi tanárok száma a 167 intézetben mintegy 1500–1600. Az adatok szerint van több protestáns gimnázium, ahol mind a négy alsó osztályt egyetlenegy tanár vezette – valóssággal „osztatlan középiskolák” –, sőt néhány gimnáziumban egyetlenegy tanár vezetett hat osztályt! Elképzelhető ezekben a fegyelmi helyzet és az oktatás színvonala! Vallásfelekezet és nemzetiségi különbségek szerinti hivatalos kimutatás nincs, 110 gimnázium adatait *Schvarcz* Gyula maga szedte össze. „A munka, amelyet gimnáziumaink végeznek, elszomorító. Gimnáziumaink az első osztálytól a nyolcadikra 22,2%-ot segítenek fel és 77,8%-ot engednek veszendőbe menni!”²³

Figyelemreméltó adatokat gyűjtött be *Schvarcz* az érettségi után választott pályákról: teológia 287, jog 424, orvos 106, filozófia, történelem 11, matematika, fizika 49, más 36, nem tudta még 31 = 944 fő. Érdekes elemzés az is, amely megállapítja, hogy a gimnáziumi ifjúság száma 1849 óta „folyvást, roppant arányban” növekedett: 1851-ben 15 077 fő volt, 1864-ben pedig már 27 769 fő a hivatalos statisztika szerint (a 126 gimnáziumból).

¹⁷ Uo. IX.

¹⁸ Uo. X.

¹⁹ Uo. XI.

²⁰ Uo. XII.

²¹ Uo. XIII.

²² Uo. XV.

²³ Uo. XVI.

– A *realiskoláknál* a 29 intézet 2817 tanulóját 231 tanár oktatta. Itt valósággal megdőböntöék *Schvarcz* Gyula adatai a lemorzsolódásról. Az iskolákba az 1852/53. tanévben belépett 271 tanuló, 1857/58-ban a hatodik, befejező osztályba felért 55; az 1858/59. tanévben belépett 864 fő, 1863/64-ben a hatodikba felért 84 fő. Az elemzés szerint tehát: „a magyar birodalom reáltanodái az első huzam alatt nem termeltek, csak 20%-ot, veszendőbe menni engedvén 80%-ot, a második huzamban már 10, illetve 90 ez a százalék”.²⁴

A XVIII–XX. oldalakig a *felsőoktatást* tárgyalja „magasabb tanfolyamok” elnevezéssel, az intézetek, a hallgatók és az alapítványok részletezésével. Az 1864/65. tanévben volt 1 egyetem, 17 jogakadémia, 1 orvosi tanintézet, 1 műegyetem, 2 gazdasági, 1 bányászati, 1 erdészeti, 1 kereskedelmi akadémia. Joghallgató volt 2000, orvos 400, bölcsész 200, mérnök 273, gazdasági 200, bányász, erdész 227, kereskedelmi 168, a kolozsvári sebészorvosi tanintézetben 208, állatgyógyász 181, gyógyszerész 84, összesen mintegy 3000 fő.

Néhány érdekes adat az 1865/66. tanév friss egyetemi statisztikájából, melyeket *Wenczel* Gusztáv rektor a pesti egyetemre vonatkozóan átengedett *Schvarcz*nak: az egyetem évi jövedelme 220 611 Ft, ebből oktatásra fordít 33 000 Ft-ot; első éves jogász volt 371, felsőbb éves 625, együtt 996 fő; jogtudorá avattak 21, bölcsész tudorá 1, orvostudorá 23 főt.

– *Schvarcz* Gyula e fejezet befejező részében jellemző és megszívlelésre méltó összefoglaló gondolatokat ír le: „Tanulóság törvényhozóinkra nézve, hogy a magyar törvényhozásnak, illetve majdani független felelős magyar közoktatási minisztériumunknak a *helyszínrre* kellend *statistikai öszveírókat* kiküldeni, mert azon adatok, melyeket a hatóságok vagy az egyes tanintézetek a központba egész kényelemmel, nagy nehezen, bosszantó késedelmeskedések után végre valahára beküldenek, sem nem megbízhatók, sem nem pontosak, s nem kellőleg részletezettek.”²⁵

– Ugyanitt érdekes nemzetközi összehasonlításokat is közöl a könyv, olykor egészen különleges területekről (Lengyelország, Finnország, Lippe német fejedelemség, Sandwich-szigetek. Forrásként a következő korabeli műre hivatkozik: B. *Czörnig*: Das österreichische Budget für 1862 im Verleichen mit anderen europäischen Staaten.) Itt jegyezzük meg, hogy a nemzetközi hivatkozások, összehasonlítások közlése jelentős erőssége és jellemző sajátása *Schvarcz* Gyulának, nem is csak e két statisztikai vonatkozású művében, amikről most tájékozhatunk, hanem többi művelődés- és oktatáspolitikai művében kiváltképpen, így főleg „A közoktatásügyi reform, mint politikai szükséglet Magyarországon” címűben. Kitér erre *Ravasz* is többször idézett munkájában: „Az összehasonlító pedagógia szabatosan körülírt fogalma akkoriban még nem alakult ki és *Schvarcz* nem is az összehasonlító elemzést teszi műveiben a vizsgálatok fő tárgyává, de művelődéspolitikai és neveléstörténeti fejtegetései során gyakran és következetesen használ fel nemzetközi egybevetéseket.”²⁶

A *második* – jóval terjedelmesebb és hasonlóan gazdag tartalmú kritikai – rész pontos címe: „Eddigi közoktatásügyi statisztikánk hiányai és a mód, melyen e hiányokon segíteni lehetne” (a 19–111. lapokon). – E fejezet első részeiben is kitér *Schvarcz* a magyar közoktatásügyi politika vizsgálatára, nehézségeinek, hiányainak kimutatására, de ugyanakkor mindjárt éles bírálata is, éppen a pontos adatbegyűjtés elhanyagolása miatt: „Hogy államférfiaink a közoktatásügyet csakugyan nem tekintették mindeddig politikának, azt azon egyszerű körülmény is bizonyítja, miszerént még adatokat sem gyűjtöttek azon célból, hogy a nemzet értelmi szükségleteinek közzgazdászati visszahatását fölszámíthatták volna.”²⁷

Már itt hangot ad folyamatosan bemutatott saját gyakorlata fontosságának, amiben valóban úttörőnek mondható: a statisztikai adatokból leszűrt elemzések közül is különös-

²⁴ Uő. XVIII.

²⁵ Uő. XIX.

²⁶ *Ravasz* i. m. 111.

²⁷ *Schvarcz*: Hogyan vezessük, 19.

képpen az általa első ízben igen találóan „áramlások”-nak nevezett mozgásokat kell közölni, elemezni, tekintetbe venni: „A magyar értelmiség mozzanatai 1825-től egész jelen napjainkig jelentékeny áramlásokat szenvedtek. Mindezen áramlások nem bírták közértelmiségünk figyelmét irodalmi ellenőrzésükre fordítani, pl. minő számarányokban lépett az ifjúság évenként különféle tanfolyamokra, hogy növekedett vagy apadtott a növendékek száma egyik évről a másikra. Ezen adatok hiányzanak, pedig csak az beszélhet egy nép benső értelmi irányzatairól, alkalmilagos társadalmi, politikai és közgazdasági nehézségeiről, érdekeiről, közművelődési bajainak sikeres orvosszereiről, kinek rendelkezésre ily adatok állanak. Az amerikai demokrácia a közoktatásügyi statistikára nagy gondot fordít, időszaki irodalma éber részvétellel kíséri mindent, amit az európai tanodákra vonatkozóan hivatalos vagy magán utakon kitudhatni. E célból intézkedett e sorok írója, hogy az általa alapított „Új Korszak”-ban a jeles *Barnard-féle Review of Education* füzetei a hazai közönségnek is bemutattassanak.”²⁸ Némi kitérőként hosszan, mintegy tíz oldalon át elemzi, értékeli és közli *Schvarcz* a korabeli francia (*Duruy* nyomán) és porosz közoktatásügyi statisztika részletes adatait.

A továbbiakban a rendelkezésre álló *elemi iskolai* statisztikai adatgyűjtési helyzetet részletezi. *Konek* elemi iskolai gyűjtésének értékelése után *Barsi József* gyűjtését méltatja dicsérőleg, munkája „A nyilvános elemi tanügy állása Magyarországon 1861/62-ben,” melyből *Schvarcz* is bő anyagot vett át. „*Barsi* e téren első úttörő hazafias szakművelt bűvár, páratlan szorgalmú gyűjtő, többet tett nálunk, mint bárki más.”²⁹ Nagy érdeme, hogy 13 római katolikus egyházmegye népnevelési adatait összeszedte. *Schvarcz* ezúttal is kesereg azon, hogy a magyar statisztikai hivatalt feloszlatták. Tevékenységét magán-gyűjtéseknek kell pótolniuk, holott „magán tudósok buzgalma korszerűen kívánatos és tanulságos egész közoktatásügyi statistikánk terén létre nem hozhat”.³⁰ Jelentős munkát még *Molnár Aladár* gyűjtése a dunamelléki ref. egyházkerület elemi iskoláinak adatairól.

A *gimnáziumokra* nézve is csak hézagok vannak. 1861-ben *Hunfalvy János* gyűjtött adatokat az 1852/53–1958/59. tanévek közti időkre, 1863-ban *Kautz Gyula* és *Suhajda* helytartó-tanácsi tanácsos gyűjtései becsesek. 1962-ben a Statisztikai Közönyben vannak ugyan adatok az 1851–1860 közti időre, így a tanulók számadatai megvannak, de a vallásról, érettségikről, a szociális származásról, lemorzsolódásról, további tanulmányokról nehéz képet kapni. 1865-ben adtak ki hivatalos adatokat az egész osztrák–magyar birodalom területére vonatkozóan 1851–1863-ig, de mindössze a tanulók együttes számáról. A *redliskolákat* illetően *Konek* és *Suhajda* gyűjtései igazítanak el. Sajnálkozva jegyzi azonban meg *Schvarcz*, hogy „a tanintézetek évkönyvei, programjai a tanulók számarányainak évenkénti áramlásairól az egyes osztályok közt, majd a felsőbb tanfolyamokra és a gyakorlati életbe való átmentekről képletet nem adnak”.³¹

Az *egyetemekről* *Konek* közölt a Statisztikai Közleményekben adatokat: hivatalos támpontok azonban 1865-ben még nincsenek az osztrák birodalmi számadatokról. Hézagok a teológiai, bányász, erdész és állatgyógyász tanfolyamok adatgyűjtései is. Így pl. a r.k. egyházmegyék schematismusai a papjelöltekre nézve az évfolyamonkénti hallgatók számát adják csupán meg, de semmi egyéb adatot nem lehet tudni; itt és mást is a veszprémi egyházmegyét emeli ki, mint ahol az adatok tekintetében a legtöbb nehézség van.³² *Schvarcz* gondosságát és széles körű érdeklődését igazolja az a kesergés is, mellyel a *külföldön tanuló magyar* hallgatók bármiféle statisztikai adatainak teljes hiányát állapítja meg.³³

²⁸ Uő. 20.

²⁹ Uő. 31.

³⁰ Uő. 32.

³¹ Uő. 35.

³² Uő. 32., 61.

³³ Uő. 62.

A statisztikai „magán-tudós” munkálatok között magasan kiemelkedőnek mondja és elismerően méltatja *Fényes Elek* nagy munkáját Magyarország statisztikai ismertetésével, bár fájjalja, hogy az 1. kötet, mely csak hat megyét foglal magában, mindössze a tanintézetek és a tanulók együttes számát adja meg. Elismerően szól a fővárosi és a soproni kereskedelmi és iparkamarák 1857/59-i jelentéseiről, melyek érdeme, hogy megadják az izraelita és a magániskolák, sőt az oktatásügyre fordított közszégi pénzek adatait is! Mintaszerűnek mondja a Statisztikai Közlemények 6. kötetének adatait a soproni izraelita népiskolákról az 1862/63. tanévből; a kitűnő táblázatok a fiúkról és a leányokról külön-külön, azonkívül a tanítói fizetésekről és a „tanképes”, valamint a ténylegesen iskolába járó gyermekek adatairól is tájékoztatnak.³⁴

A második rész további összeállításában³⁵ *Schvarcz* meg kívánja mutatni „a módokat, melyekkel e hiányokon segíteni lehetne”, azaz gyakorlati célzattal mintarovatokat állított össze, mégpedig elemi iskolák, reáliskolák, gimnáziumok és egyetemek, „magasabb tanfolyamok” számára.

Illusztrálásképpen megemlítjük, hogy az elemi iskolák mintarovatai 176 főrovatot tartalmaznak, olykor 10–15 alkérdéssel. Az egész tiszteletreméltó munkálat megközelíti a maximalista igényeket. A 176 főrovatból álljon itt egy szemelvény a legérdekesebbekből: Lakosok száma, jövedelmi adója, családapák száma és jöv. adója, vallás és nemzetiség szerint. – Ki tartja fenn az iskolát? – Van-e kelménye az épületnek? – Van-e elég tinta és papír? – Nem tanterem-e egyúttal a mester lakása? – Áll-e oly magas fokon a tanító műveltsége, hogy az irodalomra nézve rendes hírlapolvasónak tartassuk? – Magánpénztárából költ-e az irodalomra? – Nem nyomorék-e? – Mi róla a közvélemény a községben? – Mivel foglalkozik még, ami keresetül szolgálhat neki? – Drága vagy olcsó-e az élet a községben? – Mennyi jövedelem kell ott a megélhetésre egy családossal, egy ügyvédnek, mennyi készpénzfizetése van ott egy urasági házas kocsinak, komornyiknak? Hány arnóta (?) fiú és leány volt az özsves tanodában a tanév elején és végén? Első osztályból a másodikba átment hány? – Milyen előmenetellel, s mennyi e szülők jövedelme? – Tanév végéig elmaradt? – Évvégén áteresztetett, de második osztályba nem ment, miért? – Negyedikből kilépőkből ki hova ment? – Szemmel kíséri-e őket a tanító? – Év közben egyes osztályokba máshonnan jött tanulók által nyert öregbedés? – Tanulók szülei nyilatkoztak-e, milyen életpályákra készítik elő gyermeküket? – Hány óra maradt el a tanulók meg nem jelenése miatt? Maradoznak-e el gyermekek mezei munkák idején? – Merült-e fel feltűnő tehetség? – Minő modorban vizsgálták meg a tanodát? – Tíz földirati mérföld hosszú sugárral húzott körön belül hány tanoda van? – Milyen a vidék? hegy-e, róna-e, dombvölgyelet-e? Milyenek ott a közlekedési eszközök? – Mennyi volt a község lakossága, tanköteles gyermek, tanító a felvett iskolaév előtt 1,2, . . . 50 évvel, ha még kipuhatható? Minő nevezetes emberek tanultak és tanítottak a felvett tanodában?

A mintarovatok kapcsán maga *Schvarcz* hozzáfűzi magyarázatként: „Ily rovatok kitöltésére van szükségünk, hahogy korszerű, hazafias politikát akarunk úzni az oktatásügyből. E rovatokat, igaz, csak akkor tölthetjük ki, ha majd a magyar állam magát kellő önállósággal felszerelendette s ha majd nyilvános közegeink napi munkájukat a nemzet utasítása szerint végezhetendik.”³⁶

Az előbbieken említett maximális igényű elképzelések mellett bizonyos reális, gyakorlati érzékkel mindjárt „minimális” programot is adott, azaz alsó, közép- és felsőfokú oktatásra, valamint „összeredménytelen” rovatföket, „melyeket rögtön ki kellene tölteni, bármimódon is, miután azokra országgyűlésünknek szüksége van”.³⁷ Az alábbiakban közöljük az okoson elképzelt, kidolgozott és kívánt adatokat az elemi iskolákra nézve: A község lakosainak száma? – Hány tanoda van a községben s ki tartja fenn? – Ki fizeti a tanszemélyzetet? – Tűrhető karban van-e az épület? – Van-e külön tanterem és tanítólakás? – Hány osztálya van a tanodának? – Vegyések-e vagy elkülönítettek? – Hány tanító működik, mit végeztek, mióta szolgálnak, mennyi fizetést húznak? – 1847 óta hány

³⁴ Uo. 65–71.

³⁵ Uo. 74–104.

³⁶ Uo. 103.

³⁷ Uo. 103.

tanuló volt évenként, nemzetiségek és vallásfelekezetek szerint? – Hány lépett további tanintézetek be? – Hány tudott tökéletesen olvasni, számolni, írni a 4. osztály befejezése után? – Hány gyermek nem bírta megvenni a szükséges tankönyveket? – Ki gyakorolta a tanfőügyeletet s hányszor évenként 1847 óta?

Erdekesek és *Schvarcz* Gyula nagyvonalú művelődéspolitikai koncepcióit, igényességét mutatják az összesítő rovatok fejei: „Rovatok az öszves magyar birodalombeli közoktatási statistikának összeredményleges méltatására, melyek betöltésére rögtön szükség lenne.”³⁸ Részletesen: Összes tanköteles 6–14 éves gyermekek száma, elemi tanodák öszves tanulóinak száma, azok száma, kik semmiféle iskolába nem járnak, összes reáltanodák száma, viszonzszám a legalsótól a legfelső osztályba jutott tanulók számáról, a műgyetemre feljutott tanulók számáról, összes gimnáziumok száma, viszonzszám a legfelsőbb osztályba jutott tanulók számáról és a tudománygyetemre feljutott tanulók számáról, egyetemi öszves tanulók száma, tanintézetek szerint részletezve, öszves külföldön tanuló magyar birodalombeli ifjak száma, a 6–30 éves nemzedék szám szerinti részvétele a különféle tanfolyamokon.

Schvarcz Gyula körültekintően és államférfiúi bölcsességgel indokolja is a statisztikai adatgyűjtések nagy jelentőségét a kialakulóban levő nemzeti politika szempontjából. „E statisztikai adatgyűjtést csak az ellenezheti, aki az országos adatok hivatalos gyűjtésében a bürokratizmus gyűlöletes fonákágainak tervszerű terjesztését látja. Hadd feleljek ez aggodalmakra. Jelenleg a végrehajtó hatalmat 48-as törvényeink értelmében szabadelvűségünk nem ismerheti el törvényesnek. (Jellemző, hogy ezt a mondatot *Schvarcz* ki merte, ki lehetett nyomtatni!) Ha e végrehajtó hatalom statisztikai öszveiró előmunkálatokat kezdene, ezek a közvéleményben nem jó hatást szülnének. A protestánsok megtámadva látnák autonómiájukat, sajkásba hoznák a hazafiasság érzelmeit. A háza üdvére nézve fontos ügýtől riasztanók el a szabadelvű ellenzéket. Ezt tehát meg kell nyernünk, de előbb felvilágosítanunk. A felvétel művét, majd a reformot csak az országgyűlés hajthatná végre. Jelen országgyűlés azonban azt a politikát követi, hogy az állam nem tartozik a népnevelés terhét átvállalni, joga sincs azt intézni. Statisztikai adatok nélkül a ház üres szavakkal altatná el a közvéleményt, és elmetszené az utat a gyökeres reformok felé hajló igyekezetek elől. Ugyan ezek birtokában se sokat lendítene nemzeti öszves közművelődésünkön. Mégis kell, hogy az országgyűlési tárgyalásokat megelőzően szabadelvű közegek által készíttessenek el legalább a legáltalánosabb kimutatások. Erre pedig egyetlen mód egy Országos Közoktatási Egyesület gyors megalakítása lenne.”³⁹

A könyv befejező részében *Schvarcz* ennek az egyesületnek vagy társaságnak szervezeti és működési tervével foglalkozik. Céljául elsősorban a hazai oktatásügyi statisztika részletes és pontos kidolgozását tűzné ki, ezenkívül azonban még más kulturális célokat is. Hat szakosztályban működnék: 1) statisztikai, 2) tanítószemélyzeti képviseleti, 3) tanügyi (tanrendszer értékelése, irodalmi működés, felolvasások, eszmecserék útján), 4) tanárokat gyámolító (tanárok anyagi helyzete, öreg tanárok, özvegyek, árvák), 5) tanulókat gyámolító (ösztöndíjak, tanulmányi versenyek, díjak), 6) tanépületeket, felszereléseket felsegítő szakosztály. Jövedelemforrások: tagdíjak, adományok, előadások, sorsjáték, bazar, bálók. Ügýintézés: elnök, 6 szakoszt. elnök, főtitkár, jegyző, pénztáros. Tagság: rendes, külföldi, levelező, pártoló, alapító, védhölgyek. Tervezett jövedelem: már az első évben tagdíjából 17 000, rendezvényekből 60 000, együtt 77 000 Ft. Kiadások: 10 000 alapítványokra, 7000 rezszi, 30 000 jutalmakra (30 oktató és 30 tanuló egyenkint 500–500 Ft), 30 000 pedig kizárólag szakértő férfiak utaztatására, kik „széles e hazában egyszer valahára részletes oktatási statisztikai felvételeket gyűjtenének”.⁴⁰ *Schvarcz* ezt csakis a Társulat „mint az erély közege” által látja biztosíthatónak.

³⁸ Uo. 105.

³⁹ Uo. 106.

⁴⁰ Uo. 110. – Az 1869-ben kiadott „A közoktatásügyi reform. . .” c. könyvében írja, hogy az Egyesületet 1867-ben megalakították (i. m. 508.)

Schvarcz Gyula második, kifejezetten az oktatásügyi statisztika gyakorlatának szentelt könyvének címe: *Magyarország tanítóképezdéinek statistikája* (különös tekintettel r. k. tanítóképezdeinkre). Célját és indokait a Székesfehérvárott, 1967. november 9-én keltezett *Előszó*ban részletezi. Ugyanitt fogalmazza meg újra és újra az oktatásügyi statisztikai gyűjtések fontosságáról, nélkülözhetetlenségéről vallott „hitvallását”. „Hazánkban a reform munkásának a közoktatásügy terén még magának kell előbb csinálni statistikát: csak ha már egybehordta azon anyagot, melyet a nemzet fölött egymás után garázdálkodott kormányok egybehordani elmulasztottak, csak akkor lehet neki hozzáfogni a reform-elmélet inductív felépítéséhez. Időszaki irodalmunkban legújában divattá vált egyremásra cikkezgetni a közoktatási reform körül; sokan hallatják szavukat államférfiak, pedagógusok, sociologok, casinói műkedvelők, követjelöltek, tárczairók egyaránt. Ámde vajmi kevesen fektetik biztos alapon okoskodásaikat. Némelyek a hatalomnak az által vélnék hízlelni, hogy kedvezőbb szemüvegen akarják láttatni népnevelésünket, mint demokrata ellenzékünk, és ezért nem indulnak ki onnét, honnét kellene (ti. a statistikából). Mások helyi tapasztalattal bírván csupán, minden jó akaratuk mellett sem tudnak maguknak kellő fogalmat szerezni a dolgok valódi állapotáról. Ezért állítottam egybe én e füzetben tanítóképezdeink statistikáját; biztos alappal óhajtottam bírni „Közoktatásügyi reform mint politikai szükséglet Magyarországon” című munkám megírásánál; és biztos alapot kívántam nyújtani másoknak is, kik a reform ügyéhez hozzászólni készülnének.”⁴¹

Leszögezi, hogy általában véve a protestáns és az izraelita elemi iskolai tanítók, még ha nem végeztek is tanítóképezdei tanfolyamot, azaz képzés nélkül működnek, köztudomásúlag magasabban állnak műveltségben, mint tanítóképezdét hasonlóképpen nem végzett r. k., kivált falusi elemi iskolai tanítótársaik, de különben is „átlagosan véve nem képeznek komoly tárgyat a fölajdulásra”. Sajnálattal közli, hogy a gör. kel. és gör. kat. tanítóképezdekre vonatkozóan nem tudott adatokat beszerezni.

A r. k. tanítóképezdek száma 1866/67-ben (Erdély nélkül) 14 volt, összesen 73 fő tanítószemélyzettel. Székhelyeik Nagyvárad, Szatmár, Esztergom, Sopron, Nagyszombat, Versec, Kalocsa, Besztercebánya, Szeged, Pécs, Győr, Eger, Kassa, Szepes. Egy r. k. női tanítóképezde van 8 tagú oktatószemélyzettel. Az 1850/51. tanév óta összesen 4779 fő tette le sikerrel a képesítő vizsgát.

A tanítói állások betöltéséről, stb. a következő tanulmányos számaelemzés olvasható ki *Schvarcz Gyula* kis könyvéből. A rendszeresített tanítói állások száma 6000. A képesítőt tett 4779 főből bevallottan a 2 éves képesítői tanfolyam nélkül kapott képesítőt 785, szerző tudomása és adatai szerint van még 700 ilyen fő, akiket nem közölnek a kimutatások. $700 + 785 = 1485$, azaz $4779 - 1485 = 3294$ fő a preparandiát végzettek száma. Mivel *Schvarcz* szerint ebből 200 a „tanításra nem alkalmas érdemdús rokkant”, a végső szám: 3000 fő képzés nélkül tanító a 6000-ból, ha a képesítettek mind beálltak tanítónak és ha mind a 6000 állás betöltésre került. — Értékes adatokat gyűjtött *Schvarcz* a korabeli tanítói fizetésekre nézve. A férfi tanítóképezdek személyzetének (73 fő) összes fizetése évi 16 117 Ft-ot tett ki, ilyképpen egy r. k. férfi oktatóra évi 220 Ft jutott.

⁴¹ *Schvarcz Gyula: Magyarország tanítóképezdéinek statistikája, különös tekintettel r. k. tanítóképezdeinkre. Pest 1867.*

Összehasonlításként közli, hogy a hasonló fizetések Poroszországban 600 tallért, Bajorországban 600 Ft-ot, Belgiumban 1400 frankot, Angliában 200 fontot tettek ki.

A statisztikai adatgyűjtésre nézve *Schvarcz* az alábbi 12 kérdést tartotta lényegesnek: 1) az intézet alapításának ideje; 2) az intézet célja; 3) a képzés időtartama; 4) a tanerők adatai; 5) a tanítási nyelv; 6) a tanerők díjazása; 7) tantermek, bútorok, taneszközök; 8) a felvétel feltételei; 9) tanterv, tananyag; 10) fegyelem; 11) érdemjegyek, vizsgák, bizonyítványok, ösztöndíjak; 12) statisztikai adatok a felvett és képesített növendékek számáról az alapítás óta.

Nagy László értékeli legrészletesebben *Schvarcz* statisztikai gyűjtőmunkáját és fenti két munkájának elméleti, gyakorlati és módszertani érdemeit. Kiemeli személyes kérdőíves adatkérő munkásságának jelentőségét. A magyar birodalom gimnáziumainak és reáliskoláinak statisztikai adatgyűjtéséről a Magyar Tudományos Akadémia 1866. március 26-i ülésén részletes, hatásos előadást tartott. Tanítóképzői gyűjtéséről a fentiekben ismertetett füzet szól. Egy szinte ismeretlenül maradt adatgyűjtése 1867-ben jelent meg az Új Korszakban: a középiskolai igazgatók útján adatokat szedett össze a középiskolák kitűnő előmenetelű tanulóiról, neveiken kívül vagyoni és társadalmi helyzetükről. Gyakorlati célja is volt adatgyűjtésének: a megyénkénti és országos tanulmányi versenyek gondolatának előkészítése, valamint társadalmi ösztöndíjak szerzése. A kapott adatok szerint ugyanis a szóba jöhető tanulók kétharmada szegénysorsú volt. – *Schvarcz* Gyula ez irányú munkásságának fő jellemzője és talán legnagyobb érdeme a kért, begyűjtött adatok tartalmának társadalmi vonatkozása. Úttörő tendenciája volt *Schvarcz* széles távlatú, fáradtságos, sokszor hálátlan erőfeszítéseinek a már említett „tanulói áramlási adatok” hangsúlyozása. Ilyenek: hány jut magasabb osztályba, hány morzsolódik le, mi lesz ezekkel? Míg a gimnáziumi tanulók 22%-a jut fel a befejező osztályba, addig az eltávozottak további sorsa teljesen elemzés, felderítés nélkül maradt. Kidolgozott és ismertetett „rovatfői”-ben addig teljesen mellőzött fontos adatokat fűrkészett; ilyenek az iskola népességére ható tényezők, az általános közgazdasági viszonyok, a közlekedés, az utak biztonsága, a népesség gyarapodása, a nemzetiségi alakulások, a politikai viszonyok, a vizsgarendszer stb. – *Schvarcz* elsőnek mutatott ki olyan döntő összefüggéseket, hogy ti. a népiskolai tanulók száma a helytartótanács visszaállítását követően 100 000 fővel csökkent, hogy az 1860-as években 5000 községben nem volt népiskola, hogy a tanköteleseknek csak 48%-a járt iskolába, hogy a középiskolai népesség száma az 1860-as években helyenkint kétszeresére nőtt stb. Ezeket a meglepő adatokat annak idején hitetlenkedve fogadták és cáfolni próbálták, de a közoktatásügyi kormányzatnak a kiegyezés utáni években kiadott jelentései igazolták őket. Mindezek igen pozitív érvek *Schvarcz* Gyula ez irányú munkásságának értékelése során.⁴²

5.

Schvarcz Gyula könyvei, cikkei, agitációs tevékenysége után a hazai oktatásügyi statisztikai adatgyűjtés hivatalos rendezése az 1868:38. tv. nyomán történt meg. *Eötvös* nyomtatékkal intézkedett a népoktatás helyzetét feltáró statisztikai adatok összegyűjtéséről. Személyesen is sürgette a statisztikai adatok gyűjtésére vonatkozó intézkedések végrehajtását. Erre szükség is volt, mert – különösen az egyházi hatóságok – továbbra is vonakodtak statisztikai adatokat szolgáltatni.⁴³

⁴² *Nagy* László i. m. 13.

⁴³ *Köte* i. m. 52., 55.; *Sóter* István: *Eötvös* József. Bp. 1967. 320–335., *Eötvös* József válogatott pedagógiai művei. Szerk. *Felkai* László. Bp. 1957. 310.

Elemzéseink e pontjához érkeve, felmerülhet a kérdés: az adott történelmi időben, „a jelen lázas napjaiban”, a kiegyezés előkészítő munkálataiban *Schvarcz* Gyula sok munkájának, lelkes, bár sokszor elkeseredett, túlságosan is szókimondó és bíráló agitációjának milyen közvetlen hatása, visszhangja volt? Itt homályos a kép, hézagosak az eredmények. Annyi biztos, hogy a kiegyezés eredményei megalkuvások hatására jöttek létre, tehát azok előkészítői *Schvarcz* álláspontjait, kívánságait, javaslatait túlzóknak, teljesíthetetleneknek, mellőzhetőeknek és mellőzendőeknek találták. Az erkölcsi győztes ettől még lehet a tőlük balra álló *Schvarcz* Gyula, hiszen csak *Kossuth* levelének erkölcsi, történelmi súlyára kell gondolnunk.

E gondolat sor kapcsán hadd említsük meg *Barsi* József 1869. évi munkáját, kiről pedig *Schvarcz* elismerő szavakkal ír. Le kell szögeznünk, hogy *Barsi* a hazai közoktatásügyi statisztika kezdeteiről írva teljesen mellőzi *Schvarcz* Gyula nevének és munkásságának megemléztetését. Ugyanakkor azt írja, hogy „a kezdeményes korszak idevonatkozó tudományos termékeinek egy része izgató szellemben van írva, nem reményt nyújt, de rémít, a képnek csak foltjait tünteti fel, nem kíván, de követel, kétes értékűt és lehetetlent”.⁴⁴ Azt ma már lehetetlen lenne kinyomozni, kitalálni, hogy *Barsi* kikre értette a fentieket; nincs elég bizonyíték arra, hogy *Schvarczra*, de sok szól e feltételezés mellett is. Semmiképpen sem vet jó fényt *Barsira* a névtelen vádaskodás.

Annyit még érdemesnek látunk *Barsi* munkájából közölni, hogy szerinte a közoktatásügyi statisztika hazánkban egészen fiatal kora ellenére mégis már két szakaszra oszlik: a kezdeményezés és a szilárd alapokon elkezdett munkálkodás korszakaira. Mint írja, az első korszak kezdő időpontját határozott évszámmal jelölni nem tudná. A második időszak kezdeti időpontjául 1867. június 1-ét rögzíti, amikor a kormányzat létrehozta a földművelési, ipar- és kereskedelmi minisztériumban a statisztikai osztályt. Ez azonnal elkezdte feldolgozni az MTA statisztikai bizottsága által elkezdett, a helytartótanácsnál elhelyezett és onnan átvett – chaotikus állapotban, mázsaszámra rendetlenül összehordott – statisztikai gyűjtési anyagot. E feldolgozott, kiegészített anyag azonban a nyomdai fennakadások miatt késleltetve csak 1869-re jelent meg. *Barsi* könyvében már ennek adatait közli.

Érdekeség szempontjából alább adjuk néhány főbb adatát:⁴⁵

felső tanintézetek:	60 intézet	514 tanár	5 310 hallgató
középfokú tanintézetek:	165 intézet	1 526 tanár	31 991 tanuló
elemi tanintézetek:	10 848 intézet	13 757 tanár	1 121 755 tanuló

(tanítóképzők, bányász, keresk. és gazd. tanintézetek nélkül);

Iskolakötelesek közül	fiú	leány	átlag
járt	78,4	73,6	75,3%
nem járt	21,6	26,4	24,7%

⁴⁴ *Barsi* József: A közoktatás statistikája. Pest 1869.; Statistikai előadások. 9. füzet, 20.

⁴⁵ *Barsi* i. m. 81. – *Schvarcz* joggal türelmetlenkedett, l. a 14. sz. lábjegyzetet.

Az oktatási statisztika helyzete a fentebb említett előírások ellenére sem változhatott meg gyorsan. A magyar közoktatásügy területén még hosszú ideig gyenge pont maradt a statisztikai adatszolgáltatás módja, teljessége és hitelessége. Jellemzésül két későbbi összefoglaló tájékoztatás megállapításait közölhetjük.

Az első a Magyar Paedagogia lapjain jelent meg, az ezeréves forduló görögütüzes ünnepléseinek évében, a kiegyezés után három évtizeddel. Őszinte megállapításaiból azt kell látnunk, hogy *Schvarcz* Gyula panaszai óta a helyzet alig-alig változott. „Tanügyünk statisztikája mindmáig a statisztika munkájának kezdetén van, ti. az anyaggyűjtés fokán; a munka másik fele: az anyag mérlegelése még meg sincs kezdve. Sőt az anyaggyűjtés is felette hiányos és rendszertelen. A gyűjtőknek jórészt homályos sejtelmük sem látszik munkájuk fontosságáról, arról a feladatról, hogy az adatok alapján tény és törvény közt megszünjön az ellentét, a tanügyi adatok mérlegelésénél megszünjön a véletlen uralma. A mai állapotban aki a tanügyi statisztikai anyag mérlegelésébe belefog, lépten-nyomon fennakad.”⁴⁶

A cikk szerzője szerint ennek az az oka, hogy egyetlen iskolai értesítőben vagy évkönyvben sincsenek a tanulók adatai úgy csoportosítva, hogy előmenetelüket illetően elemzést lehetne végezni felekezetük, nemzetiségük, nyelvismeretük, a szülők foglalkozása, illetősége stb. szerint. A közoktatásügyi minisztérium jelentései is csak a legáltalánosabb szempontok szerint csoportosítva közlik adataikat. Szinte szóról szóra ismétli meg a szóban forgó összefoglaló cikk *Schvarcz* Gyula három és fél évtizeddel előbbi óhajait, elképzeléseit a tanulók „áramlási adatainak” összegyűjtéséről, ezen adatok elemzéseinek fontosságáról. Felpanaszolja, hogy nincsenek adatok a tanulók feljebb lépésére, az ismétlők, más intézetekből jöttek haladására, a túlterhelésre. Jó lenne látni, hogy a szülők mennyire segítik a tanulókat, milyen foglalkozású szülők gyermekei hogyan haladnak: mindezen adatok jól megvilágíthatnák az egyes társadalmi rétegeknek a felsőbb művelődés megszerzése iránti törekvését. Érdekes gondolat a betegségek részletesebb kimutatásai iránti igény. Ezek révén tisztább kép lenne nyerhető bizonyos etikai helyzetről: iskolakerülésekről, kötelelességmulasztási hajlamokról, túl sok könnyű betegségről stb.

Akár *Schvarcz* Gyula is írhatta volna a maga idejében a fenti cikk befejező buzdítását: „A tanügyi statisztika ilyen terjedelmű és mélyreható kezelése igen termékeny lenne az iskolai élet pontosabb megismerésére. Csak így nyerhetjük a tanügyi állapotok teljes és való képét.”⁴⁷

A kiválasztott második összefoglaló cikk ugyane folyóiratban jelent meg további négy évtized múlva, 1937-ben. Ennyi időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy már nyugodt megalégedéssel ki lehessen jelenteni: „Hogy a statisztika a pedagógia szolgálatában mily nagy jelentőségű szerepet játszik, a tanügyi törvényhozás előkészületeiben mily hasznos szolgálatokat tesz, s hogy a jelenségeknek nem csupán leírását adja, de a köztük levő okozati összefüggéseket is kideríti, az ma már élénken él a köztudatban. Ebben része van az állandó adatszolgáltatásnak, mellyel az iskolák, a tanulók és a szülők a statisztikai hatóságoknak tartoznak.”⁴⁸ Jóleső megalégedettséggel állapítja meg a cikk, hogy a néhány évtizeddel előbb még majdnem általánosnak mondható lebecsülést, tudománytalanságot, lelkiismeretlenséget a tanügyi statisztikai adatszolgáltatás tekintetében már

⁴⁶ *Holló* István: A tanügyi statisztika érdekében. Magyar Paedagogia 1896. 431–436

⁴⁷ *Holló* i. m. 436.

⁴⁸ *Gyulai* Ágost: Statisztika a pedagógia szolgálatában. Magyar Paedagogia 1937. 71–75.

komoly fejlődés váltotta fel. Míg régebben sűrűn kellett a statisztikai következtetéseket becslésekkel helyettesíteni, addig erre már alig van szükség a statisztika nagy állami és társadalmi jelentőségének felismerése folytán. Állításainak igazolásául felsorol több, korábban napvilágot látott könyvet és dolgozatot, melyek a tanügyi statisztika előkelő szerepét és jelentőségét bizonyítják, szinte diadalát jelentik annak. Ilyennek tartja *Illyefalvi* Lajos könyvét (*A gyermek Budapesten*, 1935.), amely ahol lehet, 1870-ig visszatekintve statisztikai számokkal mutatja be a fejlődés menetét a gyermeknevelés és oktatás viszonylatában.⁴⁹

Hosszú volt az út addig, amíg e fenti megnyugtató megállapításokat le lehetett írni. E hosszú útról, a fejlődés kezdeti idejéről igyekeztünk a fentiekben vázlatos tájékoztatást adni.

Hodinka László

JANUSZ KORCZAK EMLÉKÉV LENGYELORSZÁGBAN

1979. szeptember 13-tól 15-ig ülésezett Varsóban utolsó ízben a Nemzetközi Korczak Emlékbizottság. Ekkor került sor a kiváló pedagógus centenáriuma alkalmából tartott emlékév ünnepélyes bezárására.

Janusz *Korczak* (eredeti nevén Henryk Goldszmit, 1878–1942) gyermekorvos, író, nevelési elmélkedő és gyakorlati pedagógus, elhagyott és árva gyermekek gondviselője, népszerű publicista volt. Életműve a világirodalom és a pedagógia becses öröksége. Az emberiség jobb jövőjéhez vezető utat a nevelésben, minden gyermek szükségletének megértésében látta. Arról álmódott, hogy egykor minden gyermek – fehérek, feketék és sárgák – közös harcban fog egyesülni szükségleteinek kielégítéséért, a felnőttek társadalma pedig megteremti számukra a feltételeket, hogy jobban nőhessenek fel. Többek között e gondolatok jegyében méltatja őt a Nemzetközi Emlékbizottságnak az év eseményeiről kiadott jelentése.

Úttörő jelentőségű tapasztalatai a gyermekvédelem és a nevelés terén már századunk húszas éveiben felhívták Korczakra a figyelmet hazájában, Lengyelországban és az ország határain túl is. Áldozatos munkáját a szó betű szerinti értelmében haláláig folytatta: növendékeivel együtt hurcolták el a varsói gettóból a hírhedt treblinkai táborba.

Lengyelország felszabadulásától, pontosabban 1946-tól működik hazájában a Gyermekbarátok Társasága központi vezetősége mellett a Korczak Bizottság, amelyben egykori munkatársai és növendékei, valamint a gyermekvédelem társadalmi munkásai tömörülnek. 1957-ben a Lengyel Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottsága rendezett munkásságának szentelt tudományos konferenciát. Széles körben, a Lengyel Pedagógusok Szövetségének vezető részvételével ünnepelték halálának húszadik évfordulóját. 1977-ben

⁴⁹ *Gyulai* i. m. 75. – L. még *Jáki* László: *A magyar pedagógiai statisztika bibliográfiája. A „Tanulmányok a neveléstudományok köréből. 1963.” c. kötetben. Bp. 1964. 373–399.; Közoktatásügyi statisztika. Az adatgyűjtés rendszere és története 1871–1911. „A Központi Statisztikai Hivatal munkássága” c. kötetben. Bp. 1911. 296–419.*